

JOHN HICKS : THE CRISIS IN KEYNESIAN ECONOMICS

Τοῦ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΥ

John Hicks : «The Crisis in Keynesian Economics». Basil Blackwell. Oxford, 1974, σελ. 85, £ 1,75.

Ἡ ἀναδημοσίευσις τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Κέυνς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἡ οἰκονομικὴ κρίσις εἰς τὰς μεγαλυτέρας βιομηχανικὰς χώρας τῆς Δύσεως καὶ εἰς τὴν διεθνή οἰκονομίαν, ὡς καὶ ἡ ἐξέλιξις αὐτῆς ταύτης τῆς Οἰκονομικῆς Θεωρίας καὶ ἐρεῦνης, θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηρίξη κανεῖς ὅτι ὠδήγησαν εἰς τὴν ἐπανεξέτασιν, κατὰ τὴν τρέχουσαν περίοδον, τῆς πραγματικῆς σημασίας τοῦ ἔργου τοῦ Κέυνς, εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ. Ἡ ἐπανεξέτασις τοῦ ἔργου τοῦ Κέυνς καὶ ἡ ἀναζήτησις τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας προχωροῦν μὲ ἔντονον ρυθμὸν, ἐὰν κρίνη κανεῖς ἀπὸ ἀτομικὰ δημοσιεύματα, ὅπως, μεταξὺ ἄλλων, ἡ ἐν ἐπικεφαλίδι ἐκδοσις τριῶν διαλέξεων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ συλλογικὰ δημοσιεύματα, ὅπως τὰ περιοδικὰ σεμινάρια καὶ ἐκδόσεις τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Κέντ. Ἡ ἐπανεξέτασις κατέστη πλέον ἐπείγουσα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὅπου ἡ οἰκονομικὴ μεγέθυνσις (ὑπὸ τὴν ὄψιν καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Κέυνς) ποῦ διήρκεσε περίπου καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς τρίτης εικοσιπενταετίας τοῦ αἰῶνος μας μετετρέπη εἰς πληθωρισμὸν. Ἡ περίοδος αὐτὴ ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς «Ἡ Ἐποχὴ τοῦ Κέυνς», θὰ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ θεωρηθῆ ὅτι πλησιάζει πρὸς τὸ τέλος τῆς. Ὅπως θὰ ἐξηγήσωμεν κατωτέρω ἡ περίοδος αὐτὴ ἔχει μεγίστην σημασίαν καὶ διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας, τῆς ὁποίας τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν πορείαν θὰ προσπαθῆσωμεν νὰ σκιαγράφησωμεν ἐν συντομίᾳ. Ἡ ἐλληνικὴ οἰκονομία, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν ἀνεπτύχθῃ ἢ οὐχὶ μὲ οὐσιωδῶς κενύσιανὴν πολιτικὴν, ἐπραγματοποίησε τοῦτο εἰς διεθνή πλαίσια τὰ ὁποῖα ἦσαν λίαν εὐνοϊκὰ καὶ ἐν πολλοῖς κενύσιανά. Μὲ τὰ θέματα αὐτὰ τῆς διεθνοῦς καὶ ἐλληνικῆς οἰκονομίας θ' ἀσχοληθῶμεν κατωτέρω. Τώρα, τὸ πρῶτον καθήκον εἶναι ἡ ἐξέτασις τοῦ ἀπολαυστικοῦ αὐτοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπομεν, περιλαμβάνει τρεῖς διαλέξεις ποῦ ἐδόθησαν εἰς Φινλανδίαν καὶ ποῦ ἔγιναν ἀντικείμενον συζητήσεων εἰς διάφορα εὐρωπαϊκὰ πνευματικὰ κέντρα, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὸ σεμινάριον τοῦ κοινοῦ μας φίλου καθηγητοῦ Paunio, εἰς Χελσίνκι.

Ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ κενύσιανὴ ἀνάλυσις εἰς τὰς σημερινὰς συνθήκας δὲν φαίνεται νὰ δίδῃ ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Κατὰ συνέπειαν ἡ πνευματικὴ τῆς

βάσις πρέπει νά επανεξετασθή. Ἀκριβῶς εἰς τὴν επανεξέτασιν αὐτὴν προβαίνει ὁ διάσημος συγγραφεὺς Τζῶν Χίκς (Βραβεῖον Νομπέλ), τοῦ ὁποῖου αἱ συμβολαὶ καλύπτουν σχεδὸν ὅλους τοὺς κλάδους τῆς Οἰκονομικῆς, καὶ μὲ ἐφόδια, ἐμπειρίαν καὶ φρόνησιν ἀπαράμιλλον. Ὅλοι οἱ σπουδασταὶ τῆς Οἰκονομικῆς καὶ μεταπολεμικῆς περιόδου ἀσφαλῶς θὰ ἐνθυμοῦνται τὸ κλασσικὸν πλέον διάγραμμα SI-LL, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Χίκς συνεπύκνωσε τὴν οὐσίαν τῆς «Γενικῆς θεωρίας», ὀλίγους μόνον μῆνας μετὰ τὴν δημοσίευσίν της. Ἡ συμπύκνωσις ἐκείνη, ὅπως ἄλλωστε καὶ κάθε ἀκέραιον κομμάτι Οἰκονομικῆς θεωρίας, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα ἐργαλεῖον, μία τεχνικὴ σκέψεως καὶ, ἐπίσης, ἓνα μέσον ἐπικοινωνίας. Εἰς τὰς ἐν ἐπικεφαλίδι διαλέξεις ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιοεῖ μίαν κατάταξιν τῆς οὐσίας τῆς σκέψεως τῆς «Γενικῆς θεωρίας» ποῦ ἀποτελοῦν καὶ τὸ ἀντικείμενον τῶν τριῶν διαλέξεων. Ἡ τριάς αὐτὴ εἶναι : (1) Ἡ θεωρία τοῦ πολλαπλασιαστοῦ, τῶν ἐπένδυσιν - ἀποταμίευσιν. (2) Χρῆμα, Τόκος, Ρευστότης. Καὶ (3) Μισθοὶ καὶ Πληθωρισμὸς. Οἱ τρεῖς τίτλοι αὐτοὶ ὑποδηλοῦν ἀμέσως εἰς τὸν ἀναγνώστην ὅχι μόνον ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὸ κέντρον τῆς σημερινῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος καὶ προβληματισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τί θεωρητικὴ πανδασία τοῦ ἐπιφυλάσσεται! Ἡ σαφήνεια τῆς διατυπώσεως, ἡ μέθοδος παρουσιάσεως, ἡ σύνθεσις τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου εἶναι δῶρα τὰ ὁποῖα ἀναμένει μετὰ βεβαιότητος ὁ ἀναγνώστης οἰοῦδήποτε ἔργου τοῦ Χίκς.

Ἀπὸ τὴν πρώτην διάλεξιν ὁ ἀναγνώστης θὰ ξεκαθαρίσῃ εἰς τὸ μυαλό του πολλὰ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ πράγματα ἀναφορικῶς μὲ τὴν σχέσιν Ἐπένδυσιν - Εἰσοδήμα - Ἀπασχόλησις. Τί προϋποθέτει ἡ αὔξησις τοῦ εισοδήματος, ὡς ἐπακολούθου μίᾳ αὐτονόμου αὔξεσεως τῶν ἐπενδύσεων; Ποῖον τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον τῆς ἐννοίας τῆς ἐλαστικότητος τῆς συνολικῆς προσφορᾶς; Ποῖος ὁ ρόλος τῶν ἀποθεμάτων γενικῶς καὶ τῶν συναλλαγματικῶν ἀποθεμάτων εἰδικῶς, ὁ ρόλος εἰς τὴν περίπτωσιν μίᾳ ἀνοικτῆς οἰκονομίας; Ἐδῶ ὁ Χίκς φαίνεται νὰ ἔχη πολὺ ὑπ' ὄψιν του τὰ προβλήματα τῆς σημερινῆς Ἀγγλίας, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ Κέυνς εἶχε ὑπ' ὄψιν του τὰ προβλήματα τῆς Ἀγγλίας τῆς ἐποχῆς του, δηλαδὴ τῆς Ἀγγλίας εἰς τὸ κέντρον τοῦ συστήματος καὶ δι' αὐτὸ ἡ «Γενικὴ θεωρία» εἶναι γραμμένη διὰ μίαν «κλειστὴν οἰκονομίαν». Ἀντιθέτως, ἔχει τὸ πρᾶγμα διὰ τὰς σημερινὰς συνθήκας καὶ διὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Χίκς.

Ὅταν μία κυβέρνησις «μηχανεῦται» μίαν ἐπεκτατικὴν πολιτικὴν ἐξόδου ἀπὸ οἰκονομικὴν ὑφεσιν, ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις ἡ αὔξησις τῶν ἐπενδύσεων θὰ ὀδηγήσῃ εἰς αὔξησιν τοῦ εισοδήματος; Εἶναι ἡ ἀπασχόλησις ὁ μόνος φραγμὸς εἰς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ εισοδήματος; Τί ἄλλα προβλήματα ἀντιμετωπίζει κανεὶς; Καὶ ἀκόμη ἓνα ἄλλο βασικὸν ἐρώτημα ποῦ δημιουργεῖ σύγχυσιν εἰς τὴν σκέψιν πολλῶν. Εἰς τὴν «Γενικὴν θεωρίαν» ἔχομεν μόνον ἐπενδύσεις εἰς πᾶσιον κεφάλαιον. Τί συμβαίνει μὲ τ' ἀποθέματα εἰς ὑλικά καὶ προϊόντα δηλαδὴ τὸ κυκλοφοριακὸν κεφάλαιον; Τί συμβαίνει, ἐπίσης, μὲ τὰς χρηματοδοτικὰς ἀνάγκας τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς ρευστὸν κυκλοφοριακὸν κεφάλαιον;

Ἀπὸ διαλέξεως εἰς διάλεξιν τὸ ἐπιχείρημα προπαρασκευάζεται μεθοδικά. Εἰς τὴν δευτέραν διάλεξιν : Χρῆμα - Τόκος - Ρευστότης, ἐρευνᾶται τὸ ἐπιχείρημα

τοῦ Κέυνς περί ἐλέγχου τῶν ἐπενδύσεων διὰ νομισματικῶν μέσων. Εὕρισκόμεθα εἰς τὸ ἐπίκεντρον τῆς νομισματικῆς θεωρίας. Ποῖα ἢ πραγματικὴ σημασία τοῦ τόκου ἢ ἐπιτοκίου εἰς τὸ σύστημα τοῦ Κέυνς; Ποῖος ὁ ρόλος τοῦ χρήματος; Διατί ἢ τόσον μεγάλη ἔμφασις εἰς τὴν κερδοσκοπικὴν διακράτησιν χρήματος; Ποῖα τὰ χαρακτηριστικὰ μῆς συγχρόνου θεωρίας ρευστότητος; Αὐτὰ ἀποτελοῦν μερικὰ ἀπὸ τὰ θεμελιώδη ἐρωτήματα τῆς δευτέρας διαλέξεως διὰ νὰ τελειώσῃ μετὰς ἀκολουθῶν παρατηρήσεις τόσης μεγάλης σημασίας διὰ τὰς σημερινὰς περιστάσεις γενικῶς ὡς καὶ διὰ τὴν ἑλληνικὴν οἰκονομίαν: «Ἡ ὑπερβολικὴ προτίμησις τῆς ρευστότητος ἀποτελεῖ πράγματι κακόν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ αὐτοῦ. Ἄλλὰ ὁ ὑπερπληθυσμὸς, εἰς τὸν ὅποιον δὲν ὑπάρχουν ρευστὰ διαθέσιμα ὡς στοιχεῖον ἐνεργητικοῦ, καὶ συνεπῶς δὲν ὑπάρχει εὐκαιρία διὰ τὴν προτίμησιν τῆς ρευστότητος εἶναι ἐπίσης κακόν. Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Κέυνς τὸ ἐξέλαβεν ὡς δεδομένον, ἡ θεωρία του δὲν τὸ κάμνει πλήρως σαφές. Ἡ δυσκολία ἐγκτεται εἰς τὴν ἰδικὴν του παραλλαγὴν τῆς βραχυχρονίου μακροοικονομικῆς θεωρίας εἰς τὴν ὁποίαν ὅλαι αἱ μορφαὶ ἐπενδύσεως εἶναι ἐξ ἴσου καλαί. Ἡ παραγωγικότης τῶν ἐπενδύσεων ἀγνοεῖται. (Ἐνθυμούμεθα αὐτὰς τὶς πυραμίδες!). Ὅταν γίνῃ παραδεκτὸν ὅτι αἱ διάφοροι μορφαὶ ἐπενδύσεων δὲν εἶναι ἐξ ἴσου καλαί, ἔπεται ὅτι διὰ νὰ εἶναι κοινωνικῶς παραγωγικὴ ἡ μορφή τῶν ἐπενδύσεων πρέπει νὰ ἐπιλεγῇ μὲ φρόνησιν. Δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ σφῶρων ἐπιλογὴ ἐάν γίνεται ἐσπευσμένως. Ἡ κανονικὴ λειτουργία τῆς ρευστότητος συνίσταται εἰς τὸ ὅτι δίδει καιρὸν πρὸς σκέψιν».

Ἡ τρίτη διάλεξις ἀναφέρεται εἰς τὸ πλεόν ἐπίμαχον ζήτημα τῆς Οἰκονομικῆς καὶ οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῆς σήμερον, δηλαδὴ εἰς τὴν σχέσιν ἡμερομισθίων καὶ πληθωρισμοῦ. Τὰ ὑπεραπλουστευμένα σχήματα, ὅτι δηλαδὴ ἡ τόνωσις τῆς ἀποτελεσματικῆς ζητήσεως αὐξάνει ἀναποφεύκτως τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα καὶ τὴν ἀπασχόλησιν μέχρι τῆς πλήρους ἀπασχόλησεως, ἐνῶ μετέπειτα ἐξαντλεῖται εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν, ἔχουν ἀπὸ μακροῦ ἐγκαταλειφθῆ. Εὕρισκόμεθα εἰς τὰ κεφάλαια 19 - 21 τῆς «Γενικῆς θεωρίας» ὅπου τὰ πράγματα δὲν εἶναι οὔτε μαυρα οὔτε ἄσπρα. Πληθωρισμὸς ζητήσεως καὶ πληθωρισμὸς κόστους ἀποτελοῦν πλεόν χονδροειδεῖς διακρίσεις. Τί προσδιορίζει τὸ γενικὸν ἐπίπεδον τῶν μισθῶν; Τί προσδιορίζει τὸ γενικὸν ἐπίπεδον τῶν τιμῶν; Ποῖα ἢ ἐξήγησις τοῦ στασιμο-πληθωρισμοῦ εἰς τὰς προηγμένας βιομηχανικὰς οἰκονομίας; Ποῖα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς «πληθωριστικῆς ἰσορροπίας» χωρὶς πλήρη ἀπασχόλησιν; Εἰς περίπτωσιν συνυπάρξεως πληθωρισμοῦ καὶ ἀνεργίας μέχρι ποίου βαθμοῦ ἡ κενύσιακὴ συνταγὴ ἰσχύει; Κάθε τι τὸ ὅποιον μειώνει τὴν ἀνεργίαν ἀπολήγει ἀναγκαστικῶς εἰς τὴν χειροτέρευσιν τοῦ πληθωρισμοῦ;

Ἀπὸ τὰς τρεῖς αὐτὰς διαλέξεις προκύπτει ἓνας Κέυνς τελειῶς ἀναμορφωμένος καὶ προσηρμοσμένος εἰς τὴν πολυπλοκότητα τῶν σημερινῶν συνθηκῶν ἀλλὰ πού εἰς τὴν οὐσίαν του παραμένει Κέυνς. Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτό! Ὅταν τελειῶνῃ κανεὶς τὴν μελέτην τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, ἀσφαλῶς δὲν θὰ πρέπει ν' ἀναμένη νὰ ἔχῃ τὰς ἀπαντήσεις ἐτοιμοὺς εἰς τὰ σημερινὰ οἰκονομικὰ προβλήματα — αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ ρόλος τῆς Οἰκονομικῆς — ἀλλὰ θὰ διαπιστώσῃ ὅτι ἐπὶ τέλος ἡ Οἰκονομικὴ εἶναι χρήσιμος διότι, μετὰ τὰ πνευματικὰ ἐργαλεῖα καὶ τοὺς μηχανισμοὺς

πού παρέχει ἡ ἀνάλυσις τοῦ Χίκς, θά κατανοήσῃ πολὺ περισσότερον ἂν ὅ,τι μέχρι τοῦδε τὴν σημερινὴν οἰκονομικὴν πραγματικότητα τῶν προηγμένων βιομηχανικῶν χωρῶν καὶ ἐν μέρει τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα, ἐὰν φυσικὰ γνωρίζῃ τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικά της καὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ κάμῃ τὰς ἀναγκαίαις προσαρμογὰς εἰς τὰ ἐργαλεῖα τοῦ Χίκς.

Πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτὴν τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος μερικά τελικά παρατηρήσεις. Ὁ Χίκς, ὡς συνήθως, γοητεύει καὶ πείθει. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ μελέτη τοῦ ὡς ἄνω βιβλίου χρειάζεται μεγάλην προσοχήν. Δεύτερον, πρέπει νὰ ἐπισημανθῇ ὅτι πολλαὶ τῶν ἀπόψεων ποὺ διατυποῦνται εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ ἢ εἶναι ἀπὸ μακροῦ γνωσταὶ ἢ, ὅπως συνήθως λέγεται «εἰς τὸν ἀέρα». Ὑπάρχουν ὅμως πολλὰ πρωτότυπα σημεῖα καὶ κυρίως ἡ λίαν ἰσόρροπος καὶ ἐπιλεκτικὴ σύνθεσις. Τέλος, θά πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι ὑπάρχουν πολλαὶ ἐρμηνεῖαι καὶ ἀναπροσαρμογαὶ τοῦ Κέυνς εἰς τὰς σημερινὰς περιστάσεις. Τοῦτο εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξηγηθῇ ἐὰν κατανοήσῃ κανεὶς τί πραγματικῶν ὄρυχεῖον ἦτο ἡ σκέψις του καὶ τὸ ἔργον του. Ὑστερα ἀπὸ τὸ πρόσφατον ἔργον τῆς Ρόμπινσον, τὸ λίαν πρόσφατον βιβλίον τοῦ Shackle κ.ἄ., ἡ Οἰκονομικὴ ξαναβρίσκει τὴν παλαιάν της ζωτικότητα εἰς τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς ἡ πολῦτιμος μελέτη τοῦ Χίκς θά συμβάλῃ. Ὑστερα ἀπὸ τὴν εἰσβολὴν τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς στειρότητος ποὺ εἰσῆγαγον εἰς τὴν Οἰκονομικὴν, ἐπανερχόμεθα εἰς μίαν νέαν περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Οἰκονομικὴ θ' ἀσχολῆται κυρίως μὲ τὰ ζωντανὰ προβλήματα τῆς ἡμέρας εἰς βάρος τῆς οἰκονομομετρικῆς, τοῦ οἰκονομομυστικισμοῦ καὶ τῆς δῆθεν προγνώσεως.

Καὶ τώρα ἓνα μεγάλο ἐρώτημα : Πῶς ἡ Ἑλλάς ἀξιοποίησε τὴν «Ἐποχὴν τοῦ Κέυνς»; Ἴδου τὸ τεράστιον θέμα εἰς τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατὸν ἐδῶ νὰ δοθῇ πλήρης ἀπάντησις. Θὰ ἀποπειραθῶμεν ὅμως μίαν σκιαγράφῃσιν καί, καθ' ὁδόν, τὴν ἀποκατάστασιν μερικῶν ἀληθειῶν. Ἐπὶ πλέον θ' ἀναφερθῶμεν εἰς μερικὰς μνημειώδεις παρωδίας τῶν θεωριῶν τοῦ Κέυνς ποὺ ἐξεδηλώθησαν κατὰ καιροῦς εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Ἡ «Ἐποχὴ τοῦ Κέυνς» ἀρχίζει διὰ τὸν Δυτικὸν Κόσμον περίπου τὸ 1950. Ἡ προηγουμένη περίοδος ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πολέμου καὶ ἐντεῦθεν ἦτο περίοδος ἀνασυγκροτήσεως. Ὁμοίως ἡ περίοδος τοῦ πολέμου τῆς Κορέας, μὲ τὴν ὑψωσιν τῶν τιμῶν τῶν πρωτογενῶν προϊόντων ποὺ προεκάλεσε, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κανονικὴ περίοδος. Ἀπὸ τοῦ 1950 καὶ ἐντεῦθεν ἡ Δυτικὴ οἰκονομία ἐσημείωσε μίαν ἐπίδοσιν σχεδὸν ἀδιάκοπον καὶ πρωτοφανοῦς διαρκείας διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ συγχρόνου Κόσμου. Τὰ αἷτια τῆς μακρᾶς αὐτῆς περιόδου εὐημερίας διὰ τὸν βιομηχανικὸν κόσμον εἶναι πολλὰ. Δύο ἐξηγήσεις θά σημειώσωμεν ἐδῶ. Ἡ πρώτη ἀποδίδει τὴν «σύγχρονον οἰκονομικὴν μεγέθυνσιν» εἰς τὴν τεχνολογίαν ἢ ὁποία στηρίζεται εἰς τὴν σύγχρονον Ἐπιστήμην καὶ ἐνσωματοῦται εἰς κεφαλαιουχικά καὶ λοιπὰς γνώσεις. Ἡ δευτέρα, ἡ κεῦνσιανή, ἀποδίδει τὴν μακρὰν περίοδον εὐημερίας ἀκριβῶς εἰς κεῦνσιανὴν πολιτικὴν συνεχοῦς τονώσεως τῆς ζητήσεως διὰ μέσων οἰκονομικῆς πολιτικῆς πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἰδεώδους τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως, ὡς καὶ ἡ παραγωγή καὶ προσφορά δημοσίων ἀγαθῶν. Ὅποσδήποτε καὶ ἐὰν ἔχη τὸ πρᾶγμα τὸν διεθνῆ περιβάλλον εἰς τὸ ὁποῖον ἐκαλοῦντο

ν' αναπτυχθούν αἱ μικραὶ καὶ καθυστερημέναι οἰκονομίαι, ὡς ἡ ἑλληνική, ἤτο λῖαν εὐνοϊκὸν καὶ ἀσφαλῶς μέσῳ τῶν διεθνῶν οἰκονομικῶν σχέσεων ἢ συνεχῆς εὐημερία καὶ σταθερότης τῶν οἰκονομικῶν κέντρων μετεδίδετο εἰς τὰς χώρας τῆς περιφερείας, ὡς ἡ Ἑλλάς.

Διὰ τὴν Ἑλλάδα φυσικὰ ἢ «Ἐποχὴ τοῦ Κέυνς» ἀρχίζει μὲ τὴν νομισματικὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ 1953 (περὶ τῆς ὁποίας κατωτέρω), ἡ ὁποία μὲ τὴν τότε ἐκδηλωθεῖσαν πολιτικὴν σταθερότητα καὶ συντηρητικὴν πιστωτικὴν πολιτικὴν, εἰς ἓνα εὐημεροῦν καὶ σταθερὸν διεθνὲς περιβάλλον, κατέστησαν ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς περιόδου ἢ ὁποία ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἔληξε (μᾶλλον ἀνεπιστρεπτι) τὸ 1972. Ἡ συνδρομὴ, λοιπόν, ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν παραγόντων ἠνύνησε καὶ συνέβαλε εἰς τὴν ἑναρξιν τῆς περιόδου αὐτῆς. Φυσικὰ, ἄλλα γεγονότα εἶναι προῖον πολιτικῆς καὶ ἄλλα ὄλως τυχαῖα. Ἡ ὑποτίμησις τῆς δραχμῆς ἦτο κυρίως πνευματικὸν προῖον τοῦ Κυριάκου Βαρβαρέσου (εἰς τὸ ἐμπιστευτικὸν τμήμα τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεώς σου). Τὸ ποσοστὸν τῆς ὑποτιμήσεως ἦτο μεγάλον σκοπίμως διὰ νὰ δημιουργηθῆ ἄνεσις διὰ τὴν τετραετίαν τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγεροῦ. Ἡ ἐλευθερία εἰσαγωγῶν πρὸς τὴν ὁποίαν συνεδυσάθη ἀπέβλεπε εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ συστήματος τῶν «ἀδειῶν» καὶ τῆς ἀνηθικότητος πού τὸ περιέβαλε. Σχετικὴ σταθερότης εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν τιμῶν ἤρχισε νὰ ἐκδηλοῦται μόνον ἀπὸ τοῦ 1955 καὶ ἐντεῦθεν. Ὁφείλετο κυρίως εἰς τὴν σταθερότητα τῶν τιμῶν τῶν εἰσαγομένων, εἰς συντηρητικὴν πιστωτικὴν πολιτικὴν, εἰς τὴν ἀποκατάστασιν χρηματοδοτικῶν μηχανισμῶν καταθέσεων - χορηγήσεων μὲ τὴν ὑψωσιν τοῦ ἐπιτοκίου καταθέσεων καὶ κυρίως εἰς τὸ ὅτι τὸ ἐπίπεδον τῶν τιμῶν ὅπως παρουσιάζετο εἰς τὸν δέικτην τιμῶν καταναλωτοῦ, ὡς καὶ τὸ ἐπίπεδον τῶν ἡμερομισθίων δὲν ἦσαν οἰκονομικὰ φαινόμενα ἀλλὰ μᾶλλον πολιτικὰ φαινόμενα, ρυθμιζόμενα δι' ἀμέσων καὶ ἐμμέσων κρατικῶν παρεμβάσεων, ὡς ὁ ἔλεγχος τῶν τιμῶν τῶν βασικῶν εἰδῶν διατροφῆς καὶ τῶν ἡμερομισθίων. Αὐτὸ ἦτο τὸ «τέχνασμα» τὸ ὁποῖον παρουσιάζετο ὡς «νομισματικὴ σταθερότης» (μὲ τὴν ὑπερζήτησιν διοχετευομένων εἰς ὑπερ-εἰσαγωγὰς χρηματοδοτουμένας διὰ συνεχῶς διευρυνομένου ἐξωτερικοῦ δανεισμοῦ). Φυσικὰ δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν πραγματικὴν νομισματικὴν σταθερότητα. Πρόκειται περὶ συστήματος τὸ ὁποῖον ὅμως εἶχε καὶ τὰ θύματά του. Πρῶτον, τὸν σημερινὸν πρωθυπουργὸν εἰς τὰς ἐκλογὰς 1961 - 63. Δεύτερον, ἀφοῦ ἐφηρμόσθη ἐν συνεχείᾳ, κατὰ τὴν ἑπταετίαν, ἀπὸ ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι δὲν ἔνδουν τὴν οὐσίαν του, τελικῶς ἔσπασε. Τώρα, πιθανὸν νὰ γίνῃ προσπάθεια ἀποκαταστάσεώς του, πρᾶγμα ἐξ ἀντικειμένου ἀδύνατον εἰς τὸ κρατοῦν διεθνὲς περιβάλλον ἀλλὰ καὶ τὰς ἐσωτερικὰς συνθήκας.

Καθ' ὄλην αὐτὴν τὴν περίοδον ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ἡ ὁποία ἐξεκίνησε μὲ τὴν οἰκοδομικὴν δραστηριότητα (πάλιν καθ' ὑπόδειξιν Βαρβαρέσου) ἐμπῆκε εἰς τὸν περιέργον δρόμον εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ποσοστιαία αὔξησις τοῦ Ἀκαθαρίστου Ἐθνικοῦ Προϊόντος ἔγινε «σύμβολον» προόδου καὶ ὅπου μόνον ἢ πλευρὰ τῶν δημοσίων ἐπενδύσεων ὡς δαπάνης ἀνεγνωρίζετο. Οὐδεμίαν σημασίαν ἀπέδιδετο εἰς τὴν κοινωνικὴν προτεραιότητα τῶν ἐπενδύσεων εἰς τὸ τί εἶδους παραγωγικῶν δυναμικῶν δημιουργοῦν. Εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἢ ἑλληνικῆς ἀνάπτυξις δὲν εἶχε

ουδεμίαν σχέσιν με αυτό που ο Kuznetz αποκαλεί «σύγχρονον οικονομικήν μεγέθυνσιν» (εις την διάλεξιν Νομπέλ 1971). Η διαδικασία ανάπτυξεως, από νομισματικής απόψεως όμοιάζε περισσότερο με «πληθωριστικήν δυναμικήν» παρά με μεγέθυνσιν «νομισματικής Ισορροπίας». Απόδειξεις τó ότι όταν τó «πρόσχημα» τών σταθερών τιμών έγχωρίων άγροτικών προϊόντων κατέρρευσε, όλóκληρον τó σύστημα κατέρρευσε.

Τοιουτοτρόπως, κατελήξαμεν εις την σημερινήν κατάστασιν με διαρθρωτικά προβλήματα τόσον παραγωγικής όσον και χρηματοδοτικής μορφής πρώτου μεγέθους, ως και με πληθωρισμόν και ανάγκην έξωτερικού δανεισμού μεγάλης εκτάσεως. Εύτυχώς που μās παρεσχέθη τó «άλλοθι» τής διεθνούς κρίσεως και τής κρίσεως πετρελαίου προς δικαιολόγησιν τής ίδικης μας άνικανότητας! Παρ' όλον ότι από τού 1972 αί υπεύθυνοι νομισματικοί άρχαι θά έπρεπε να είχαν αντίληψη τούς κινδύνους και να είχαν προβή εις την αναγκαίαν προσαρμογήν τής νομισματικής τροχιάς, όπως τούς είχε υποδειχθή έντόνως από τών στηλών αυτών, έν τούτοις πιστεύομεν ότι καιάλιν τότε (και άκόμη εις την περίπτωσιν όπου τó διεθνές περιβάλλον δεν θά έδημιούργει προβλήματα), τó σύστημα ήτο τελικώς καταδικασμένο να καταρρευση (ίσως με μεγαλύτεραν καθυστέρησιν), άπλούστατα διότι ελάχιστοι είχαν αντίληψη τά ουσιώδη χαρακτηριστικά του και τās άδυναμίας του, ως και τó «ποιοτικό» του σφάλμα τó όποιον μέχρι τού 1962 - 65 περίπου ήτο άνεκτόν αλλά μετέπειτα με την συνεχιζόμενην ρουτίαν και έλλειψιν θεμελιώδους προσαρμογής ώδήγησεν εις ρήξιν. Κατά συνέπειαν αί νομισματικοί άρχαι τής έπταετίας έσφαλαν κατά τούτο, ότι δηλαδή έξηκολούθησαν με τινες ελαφράς τροποποιήσεις να πράττουν ουσιωδώς ό,τι έγένετο και πριν, ένψ ή κλίμαξ τών προβλημάτων έμεγάλωσε τεραστίως και αί ποιοτικά άδυναμιαί τού συστήματος έγιναν δυσβάστακτοι. Αυτό, λοιπόν, τó όποιον έπληγε στραβά εις την Ελλάδα είναι τελείως διάφορον άπ' αυτό τó όποιον έπληγε στραβά εις τās προηγμένας οικονομίας τής Δύσεως.

Πριν προχωρήσωμεν εις την εξέτασιν τού έρωτήματος : «Και τώρα τί γίνεται;», θά συνιστούσα εις τούς νέους που προσπαθούν να κατανοήσουν την οικονομικήν ιστορίαν τής χώρας μας τών τελευταίων είκοσι έτών ή εις αυτούς που προσπαθούν να κατανοήσουν τόν Κένυς ή άκόμη εις αυτούς που έξ αιτίας τού άρθρου αυτού θά ένθαρρυνθούν εις την μελέτην τού βιβλίου τού Χικς ν' αναζητήσουν μερικάς παρωδίας τών ιδεών τού Κένυς εις την έλληνικήν διά ν' αντίληθούν ότι και εις την Ελλάδα δέκα - πέντε έτη μετά την δημοσίευσιν τής «Γενικής θεωρίας» είχαμεν ένα άκαδημαϊκόν κατεστημένο τó όποιον, έντελώς άκατακόπιστον, υπεστήριξε την «άποψιν τού θησαυροφυλακίου» προκειμένου να επικρίνη όμαδικώς τās άπόψεις τού Κ. Βαρβαρέσου. (Βλ. π.χ. τó «μνημειώδες» τεύχος τής Έπιθεωρήσεως Οικονομικών και Κοινωνικών Έπιστημών όπου ή πλειονότης τών τότε άκαδημαϊκών διδασκάλων ήγήθη — με χαμηλά κίνητρα — να υπερασπίση την άποψιν ότι ή προτεινομένη πολιτική Βαρβαρέσου «θά διαταράξη τόν μηχανισμόν επενδύσεων - άποταμιεύσεων» κ.ο.κ.!).

Τί να πήτε βέβαια διά την εισηγητικήν έκθεσιν τού προϋπολογισμού τού έτους 1973, όπου ό ύπουργός υπεστήριξε ότι αί υπερβάλλουσαι επενδύσεις θά χρη-

ματοδοτηθούν από αποταμιεύσεις που θα προέλθουν από το ηύξημένον εισόδημα τὸ ἐπόμενον ἔτος, χωρίς νά ἔχη ὑπ' ὄψιν του ὅτι αἱ ἀπλουστευτικαὶ προϋποθέσεις τοῦ ὑποδείγματος που καθιστοῦν τὴν πρότασιν ἀληθῆ δὲν ἰσχύουν εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς περιόδου που ἐφαρμόζονται. Τί νά πῆτε, τέλος, διὰ Διοικητὴν Τραπεζῆς, ὁ ὁποῖος (εἰς τὸ «Βῆμα» τῆς 23-11-1974) ἀρχίζει τὸ ἄρθρον του μὲ ἓνα ὑποτυπῶδες ὑπόδειγμα κενυσιανῆς θεωρίας, χωρίς ν' ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὅλαι αἱ καταθέσεις δὲν εἶναι ἀποταμιεύσεις καὶ ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν καταθέσεων διατίθεται διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἐπιχειρήσεων εἰς κυκλοφοροῦν κεφάλαιον καὶ ὄχι παγίως ἐπενδύσεις, ἐνῶ δὲν λέγει λέξιν διὰ τὴν ἀναγκαίαν στροφὴν τοῦ συστήματος εἰς «ἄμεσον» ἀπὸ ἀποκλειστικῶς «ἔμμεσον», ἢ διὰ τὴν χειροτέρευσιν τῆς ποιότητος τῶν χορηγουμένων δανείων καὶ τοὺς κινδύνους που τοῦτο συνεπάγεται.

Ἄλλ' ὡς ἐπανεέλθωμεν εἰς σοβαρώτερα θέματα. Ἀπὸ τὰ προηγούμενα καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων, βέβαια, εἶναι εὐκολον νά διαπιστώσῃ κανεὶς τί θὰ ἔπρεπε νά εἶχε γίνῃ ἀπὸ τοῦ 1953 καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν οἰκονομίαν καὶ τί δὲν ἔγινε! Εἰς τὸν ἀτελῆ κόσμον, ὅμως, εἰς τὸν ὅποιον ζῶμεν δὲν θὰ πρέπει νά εἴμεθα πολὺ ἀπαιτητικοί. Πολλοὶ ὅμως, κατὰ καιροὺς, ἔχομεν διαπιστώσει τὴν ἐσφαλμένην πορείαν τῆς οἰκονομίας. Τὸ πρόβλημα σήμερα εἶναι : «Καὶ τώρα τί γίνεται;» Ἀπὸ τὰς προεκλογικὰς ἐπαγγελίας τῶν κομμάτων δὲν προκύπτει τίποτε τὸ συγκεκριμένον. Μᾶλλον μία μοιρολατρικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος τοῦ πληθωρισμοῦ καὶ τῆς διεθνοῦς κρίσεως, ὡς ἂν ὁ πληθωρισμὸς νά εἶναι ἀναπόφευκτος ἢ ὅτι δὲν ἔχει καὶ τόσην σημασίαν ἀφοῦ εἶναι σχεδὸν γενικὸν φαινόμενον! Τοῦτο ἀποτελεῖ τεραστίαν πλάνην. Ὁ ἔλεγχος τοῦ πληθωρισμοῦ, ἢ ἀποκατάστασις τῶν σχετικοτήτων εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ ἡ διόρθωσις τῶν τεραστῶν ἀδικιῶν που πρόκαλεῖ εἶναι τὸ πρῶτιστον καθήκον. Εἰς τὰ τρέχοντα διεθνή πλαίσια δὲν εἶναι δυνατόν ἢ Ἑλλάς νά ἐπιδιώξῃ μεμονωμένως ἔξοδον ἀπὸ τὴν στασιμότητα, διὰ μιᾶς ἐκ προθέσεως ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς. Ὑπάρχουν πολλοὶ λόγοι ἄλλ' ὁ σπουδαιότερος εἶναι ὅτι δὲν ἔχει «τὰ μέσα» τῆς πολιτικῆς αὐτῆς καὶ κυρίως τοὺς ἀναγκαίους συναλλαγματικούς πόρους. Ἡ συναλλαγματικὴ κατάστασις μιᾶς χώρας, που δὲν ἐκφράζεται μόνον μὲ τὸ συναλλαγματικὸν τῆς ἀπόθεμα ἀλλὰ μὲ ὁλόκληρον τὸ πλέγμα τῶν ὀφειλῶν καὶ ἀπαιτήσεων ἢ καὶ πιστώσεων ἀπὸ τὸ ἔξωτερικόν, παίζει τὸν αὐτὸν ρόλον μὲ τὰ διαθέσιμα ἀποθέματα εἰς ἀγαθὰ καὶ πρώτας ὕλας, μὲ τὸ ὑπάρχον παραγωγικὸν δυναμικόν, μὲ τὸ διαθέσιμον ἐργατικὸν δυναμικόν. Ἀκόμη περισσότερον, ἐπαρκῆ συναλλαγματικὰ ἀποθέματα ὑπὸ τὴν ὡς ἄνω εὐρείαν ἔννοιαν παραμερίζουν στενότητος ἐκδηλουμένας εἰς τὴν παραγωγὴν μέσφ τῶν εἰσαγωγῶν.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν περὶ τῆς διεθνοῦς συγκυρίας, τὸ δεύτερον δεδομένον, λοιπόν, εἶναι ἡ ἀνεπάρκεια συναλλαγματικῶν ἀποθεμάτων. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἐπιχειρηματικὰ ἐπενδυτικὰ προσδοκία ἐξ ἰδίων διαθεσίμων πρέπει νά θεωροῦνται ὡς δυσμενεῖς, ἰδίᾳ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐσωτερικὴν ἀγοράν. Ἴσως ὑπάρχουν περιθώρια εἰς ὀρισμένους τομεῖς δι' ἐπέκτασιν ἐπενδύσεων πρὸς ὑποκατάστασιν εἰσαγωγῶν. Ἀπὸ τὰς ξένας ἐπενδύσεις μεγάλης κλίμακος δὲν θὰ πρέπει ν' ἀναμένῃ κανεὶς ἄμεσα ἀποτελέσματα, παρὰ τὰς ἐντυπωσιακὰς ἐξαγγελίας. Δὲν

ἀπομένει παρὰ μία ἐξωστρεφῆς αὔξησις τοῦ παραγωγικοῦ δυναμικοῦ, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ περιορίζεται μόνον εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ὑπάρχοντος βιομηχανικοῦ δυναμικοῦ εἰς ὠρισμένους τομεῖς, διότι ὑπάρχουν μεγάλαι δυνατότητες βελτιώσεως τῆς παραγωγικότητος καὶ τῆς προστιθεμένης ἀξίας ἐπὶ τῶν ἐξαγωγίμων διὰ ποιοτικῶν καὶ ὀργανωτικῶν μεθόδων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἴσως προκύψῃ μία αὔξησις τῆς παραγωγῆς τελείως φυσιολογική, χωρὶς δηλ. τεχνητὰς τονώσεις τῆς οἰκονομίας, ἀπὸ τὴν ἰδίαν τὴν ἐπιχειρηματικὴν πρωτοβουλίαν ποῦ θὰ ἔχῃ μεγαλυτέραν οἰκονομικὴν σημασίαν μακροχρονίως καὶ θὰ συμβάλῃ, μεταξὺ ἄλλων, εἰς τὴν ἐξυγίανσιν πολλῶν οἰκονομικῶς νοσηρῶν καταστάσεων, τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ πνεύματος τῆς εὐκολίας καὶ τῶν ἐκβιασμῶν τῶν νέων προνομίων καὶ πιστώσεων! Αἱ περιστάσεις ἀσφαλῶς εἶναι δύσκολοι καὶ οἱ καιροὶ ἀβέβαιοι. Διὰ τὴν χώραν μας εἶναι ἀκόμη δυσκολώτεροι, ὄχι μόνον διότι εἶναι μία μικρὰ καὶ σχετικῶς καθυστερημένη χώρα, ὄχι μόνον διότι πρέπει ν' ἀντιμεταπίσῃ γεωπολιτικὰ προβλήματα ὑψίστης σημασίας ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ἐπωφελέθη ἐπαρκῶς τῆς παγκοσμίου ἐπεκτάσεως τῶν τελευταίων εἴκοσι ἐτῶν, δηλαδὴ «τῆς Ἐποχῆς τοῦ Κέϋνς», καὶ σήμερον εὐρίσκεται μὲ παραγωγικὰ καὶ χρηματοδοτικὰ προβλήματα πολὺ πιεστικά, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζῃ κανεὶς τί ἐπιφυλάσσουν καὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἐξαφανίζονται μὲ τὸ νὰ τ' ἀγνοοῦμεν ἢ μὲ τὸ νὰ ἐπικαλούμεθα τὰ προβλήματα τῶν ἄλλων χωρῶν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν αἱ ἀρχαὶ «μηχανευθοῦν» μίαν ἔστω καὶ μικρὰν ἐπέκτασιν δυὸ πράγματα θὰ πρέπει νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν των: Πρῶτον, ὅτι τὸ εἶδος βραχυχρονίων μέτρων ἐπιρραΐζει τὸ εἶδος τῆς μεσοπροθέσμου μεγεθύνσεως τῆς οἰκονομίας, δηλ. τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ εἶδος τοῦ δημιουργουμένου παραγωγικοῦ δυναμικοῦ, τὸ ὁποῖον μὲ τὴν σειρὰν του διευκολύνει (ἢ καὶ ἐπιδεινώνει) τὴν νομισματικὴν σταθερότητα. Δεύτερον, δὲν ἀρκεῖ ἀπλῶς ἢ ἑναρξίς τῆς ἐπεκτάσεως, χρειάζονται καὶ τὰ ἀπαιτούμενα μέσα ἐλέγχου τῆς συγκυρίας. Ἄλλως θ' ἀνακρούσωμεν συντόμως «πρίμαν».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω, νομίζομεν, προκύπτει εὐκόλως ὅτι τὰ προβλήματα εἶναι δύσκολα, ὅτι αἱ τεχνικαὶ λύσεις καὶ κατάρτισις δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς, ὅτι χρειάζονται λύσεις «συνθέσεως» ἀνατέρου τύπου ποῦ ἡ δυνατότης τῆς ὑπάρχει ἴσως εἰς ὠρισμένους πολιτικούς ἄνδρας οἱ ὁποῖοι διαθέτουν ὄχι μόνον «ἐπιστήμην» ἀλλὰ καὶ «φρόνησιν» - «prudentia». Οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη εἶναι ἐπαρκεῖς. Τὸ βιβλίον τοῦ Χίξς, μὲ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς θεωρίας τοῦ Κέϋνς ποῦ μᾶς προσφέρει καὶ τὰ ἀναλυτικὰ ἐργαλεῖα ποῦ μᾶς παρέχει, καθιστᾷ τὴν οἰκονομικὴν ἐκ νέου ζωντανὴν ἐπιστήμην. Ἄλλ' ἡ ἐπινόησις καὶ ἐφαρμογὴ μίᾶς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ποῦ εἶναι ἡ ἱκανότης διὰ μίαν πρακτικὴν φιλοσοφίαν ὄχι μόνον τοῦ «τί» ἀλλὰ καὶ τοῦ «πῶς», εἶναι ἀκόμη δυσκολώτερον ἔργον, διότι τῆς λείπει τόσον ἡ ὄντολογικὴ σταθερότης ὅσον καὶ ἡ λογικὴ ἀναγκαιότης.